

KARATSUBA MYROSLAVA

a Ph.D. in Philology, an associate professor, a senior research fellow of the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4836-9264>

КАРАЦУБА МИРОСЛАВА

кандидатка філологічних наук, доцентка, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4836-9264>

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2022. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

CULTURAL SCARS OF THE WAR: THE BALKAN EXPERIENCE IN THE PROTECTION AND RECONSTRUCTION OF UKRAINIAN CITIES AND MONUMENTS OF INTANGIBLE HERITAGE

First of all, we should note that the analysis of the experience of the Balkan countries in the direction of deoccupation and reintegration, as well as the reconstruction of territories, contains valuable practices in the development of the strategy of the state policy of Ukraine, aimed at the de-occupation and restoration of the territories destroyed during the war. The research involves considering the strategies of the Ukrainian government, as well as the essential principles for the preparation of a thorough analysis of the mechanisms with proven effectiveness on the way to the post-war integration of the territories exemplified by the mentioned countries.

The viewpoints of the public figures are taken into account in the research. These are in particular the members of the Main Council of the Ukrainian Society for the Historical and Cultural Monuments Safeguarding O. Rutkovska, who has noted that the protection and preservation of monuments is an important component on the way to return to normal life after the war because just they are a source of self-identity. The researcher and public activist insists on the necessity of an urgent professional appraisal of the consequences for cultural heritage objects that have already suffered from military aggression, as well as reconstruction through complex restoration works using traditional technologies.

Consideration of the development and completion of the military conflicts on the territory of the republics formed as a result of the break-up of Yugoslavia is a valuable experience for Ukraine, as well as their post-war reconstruction: deoccupation of the Serbian Krajina in Croatia, the conflict between Bosnian Croats and Bosnian Muslims, the settlement of

the Macedonian-Albanian conflict. The study of the history of relations between the former Yugoslav republics and the center, the analysis of the behavior of international organizations and the world community at the time of the Balkan crisis are more important today than ever for the projection of the development of the situation in our country and around it.

No wonder, that with the beginning of the newest stage of the eternal Ukrainian-Russian confrontation, Croatia is often referred to as *Little* or *Balkan Ukraine*. Indeed, the course of the Russian-Ukrainian war takes place actually according to the scenario of the Croatian-Serbian war of two decades earlier.

Therefore, today's situation in Ukraine is often considered in the context of the events of 20 years ago in the former Yugoslavia.

The words belonging to the Italian architect Renzo Piano: "Cities are beautiful because they appear slowly, they are created by time. The city is born from the interweaving of monuments and infrastructure, culture and market, national history, and everyday stories. It takes 500 years to create a city, 50 years to create a district" are more relevant than ever.

Undoubtedly, every period of loss is followed by a stage of restoration. Despite the everyday enemy shelling and threats, temporary occupation of certain regions, it is now the time for discussion and action on the way of rebuilding Ukraine.

The main steps in this sphere consist in a broad public discussion involving experts, both foreign and local, who know more about hometowns and community needs. The creation of the National Council for Reconstruction; Bills no. 7282 ("On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Priority Measures to Reform the Sphere of Urban Planning") and no. 7198 ("On Reimbursement for Damage and Destruction of Certain Categories of Real Property because of Military Actions"), point "Terrorism and Diversions Caused by Military Aggression of the Russian Federation") can be considered as an example of legislative framework and starting points. Meetings and conferences that are already taking place and will be carried out in the future become an important mission. The International Conference on the Restoration of Ukraine in the city of Lugano can be noted as an example. Its main result consists in the fact that about 40 countries and 20 organizations from around the world have confirmed their readiness to support Ukraine.

The experience of Croatia is especially valuable in this regard, which actually has the same historical fate as the Ukrainians, overcoming the path from several hundred years of stateless status to an armed conflict with a stronger enemy for its own national and state formation.

We also use three main directions of post-war reconstruction as a model in the study. They are proposed by the American architect and philosopher of experimental architecture Lebbeus Woods in the article *Three Principles*, an appendix to the landmark work *War and Architecture*, written under the influence of the large-scale shambles of Sarajevo in 1993: 1) restoration to the pre-war state; 2) complete dismantling of old units and building of new ones; 3) reconstruction of old edifices with the implementation of new ideas for the functioning of civil and cultural monuments.

Returning to the healing of the *scars* of the war announced in the title, we consider it as a guarantee of the restoration of society and the minimization of its post-traumatic syndromes and a reminder to contemporaries and successors on the price humanity pay for peace. The path from the ruins and devastation left by the war to the modified face of the territories that they will have after reconstruction is an integral part of the post-war life, proving the experience of cities damaged significantly during the wars in the past, those have been revived in a different capacity or are still moving through transformations.

Similar processes in the research are tracked by the way of example of the restoration of Croatian cities: the tourist city with the baroque architecture of Vukovar and the monument city on the Adriatic Sea coast of Dubrovnik.

The city of Vukovar, located on the border with Serbia, is considered by Croats to be a symbol of independence and firmness. Vukovar has been known as a busy tourist city with baroque architecture before the war. Like many other border cities, it has a mixed structure of population.

The military conflict has lasted from August to November, 1991 and finished with the fall of the city. But the price of victory for the Yugoslav and Serbian soldiers is so high that it

has been called a Pyrrhic victory by historians. Croatia has regained control over Vukovar in 1998 as a part of a UN-regulated peaceful reintegration.

The city population and its defenders have experienced the bombardment and siege lasting for 3 months. The city has been rebuilt after its return to Croatia. Vukovar has become a memorial city, a symbol of unity for Croats.

Every year in November memorable activity and commemoration of the fallen are held. There are many memorials and military cemeteries here, like memorial plaques with the names of the victims of Vukovar in 1991 over the Danube, Ovcara Memorial Center (the former farm where Croatian soldiers and civilians are kept and executed), *Memorial Center of the Patriotic War* Museum, the memorial park of the Association of Croatian Soldiers and others.

The official figure for urban destruction is 85 %, especially the city center with its beautiful baroque architecture. Eltz Manor is among the damaged buildings. The city museum, Franciscan Monastery, the Churches of St. Philip and St. James, a tire factory, the Workers' House (Radnicki Dom), blocks where the majority of the Croatian community live, and a water tower have been situated there. The restoration has been dragged on for years, partly with the attraction of funds from abroad and thanks to fundraising. For example, not only state funds have been used for the reconstruction of the baroque-classical Eltz Manor in 2008–2011, but also financial assistance from the European Bank for Reconstruction and Development.

The 50-meter water tower, built in 1986, is considered as the main symbol of the city firmness. Formerly a restaurant with a revolving floor and panoramic views of the Danube has worked on its upper platform.

The tower has been strengthened and restored with maximum preservation of the outer surface and late entourage in the post-war years. The opening of the memorial has taken place two years ago, in 2020. The main page of the tower's website includes the phrase: "The Vukovar Water Tower with its wounds and scars proves the efforts and victims of all Croats for a free Croatia".

This emotional story seems more understandable than ever for Ukrainians now.

The battle for the city-monument on the shore of the Adriatic Sea – Dubrovnik – has become one of the most vivid episodes of Croatia's war for its independence.

On October 1, 1991, Yugoslav troops have crossed the administrative border of Montenegro and Croatia and attacked Dubrovnik. The shots of burning Dubrovnik have flown around the world and become a symbol of the city's heroic defense.

Rare tourists visit the museum dedicated to the *Montenegrin-Serbian aggression*, which is located in the old, still Napoleonic fort, which rises above the city. Although many of them go up on the funicular to Srđ Mount and take photos of the cross erected in memory of the victims of the Croatian War for Independence at the place where Dubrovnik has been shelled. However, few people read the inscription on the monument...

Hundreds of private houses, administrative buildings, and enterprises have been destroyed or looted during the war, including the international airport of Dubrovnik. Architectural monuments have been damaged by shelling seriously.

It seems that the wounds of war must be treated competently, and this is the key to the recovery of society and the minimization of its post-traumatic syndromes. And delicate scars should serve contemporaries and successors as a reminder of what is the most important – humanity's price for peace.

КУЛЬТУРНІ «ШРАМИ» ВІЙНИ: БАЛКАНСЬКИЙ ДОСВІД У ЗАХИСТІ ТА ВІДБУДОВІ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ І ПАМ'ЯТОК НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ

Насамперед зауважимо, що аналіз досвіду Балканських країн у напрямку деокупації та реінтеграції, а також відбудови територій містить цінні практики в процесі розробки стратегії державної політики України, скерованої на деокупацію та відновлення зруйно-

ваних під час війни територій. Передбачено розгляд стратегій української влади, а також засад для підготовки ґрунтового аналізу механізмів із доведеною ефективністю на шляху до післявоєнної інтеграції територій на прикладі зазначених країн.

У дослідженні враховується позиція громадських діячів, зокрема членкині Головної ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури О. Рутковської, яка зауважила, що захист і збереження пам'яток є важливим складником на шляху повернення до нормального життя після війни, адже саме вони є джерелом самоідентичності. Дослідниця й громадська діячка наполягає на необхідності для об'єктів культурної спадщини, які вже постраждали від військової агресії, невідкладної фахової оцінки наслідків, а також відновлення шляхом комплексних реставраційних робіт за традиційними технологіями.

Цінним досвідом для України є розгляд перебігу та завершення військових конфліктів на території республік, утворених внаслідок розпаду Югославії, а також їхньої післявоєнної відбудови: деокупація Сербської Країни в Хорватії, конфлікт між боснійськими хорватами та боснійськими мусульманами, урегулювання ситуації в македонсько-албанському протистоянні. Вивчення хроніки взаємин між колишніми югославськими республіками і центром, аналіз поведінки міжнародних організацій та світової спільноти в момент Балканської кризи сьогодні, як ніколи, важливі для проєкції на розвиток ситуації в нашій країні й навколо неї.

Недарма зі стартом новітнього етапу одвічного українсько-російського протистояння Хорватію часто називали «малою» чи «балканською Україною». І справді, перебіг російської-української війни фактично відбувається за сценарієм хорватсько-сербського військового конфлікту, що був двома десятиріччями раніше.

Отже, сьогоднішню ситуацію в Україні нерідко розглядають у контексті подій двадцятирічної давнини в колишній Югославії.

Слова італійського архітектора Ренцо Піано: «Міста прекрасні тим, що вони виникають повільно, їх створює час. Місто народжується з переплетення пам'яток та інфраструктури, культури та ринку, національної історії та повсякденних історій. 500 років потрібно, щоб створити місто, 50 років, щоб створити район» виявляються сьогодні досить актуальними.

Безперечно, після кожної втрати настає доба відновлення. Попри щоденні ворожі обстріли та погрози, тимчасову окупацію деяких регіонів, настає час для обговорення та дій на шляху відбудови України.

Основними кроками для цього є масштабне громадське обговорення із залученням експертів (як іноземних, так і місцевих), які краще розуміються на рідному місті та потребах громади. Як законодавчу базу відправною точкою варто вважати, наприклад, створення Національної ради з питань реконструкції; законопроекти № 7282 («Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів щодо реформування сфери містобудування») та № 7198 («Про відшкодування за пошкодження та знищення окремих категорій нерухомого майна внаслідок воєнних дій»), пункт «Терористичні акти та диверсії внаслідок воєнної агресії Російської Федерації». Важливою місією стають зустрічі та конференції, які вже відбуваються та відбуватимуться надалі (як приклад, можна згадати Міжнародну конференцію з відновлення України в м. Лугано, за результатами якої близько 40 країн та 20 організацій світу підтвердили своє бажання підтримати Україну).

Особливо цінним із цього погляду є досвід Хорватії, яка фактично має однакову з українцями історичну долю, здолавши шлях від кількасотрічного бездержавного статусу до збройної сутички із сильнішим ворогом за власне національне та державне становлення.

У дослідженні звертаємося також у якості моделі до трьох головних напрямків повоєнної відбудови, запропонованих американським архітектором і філософом експериментальної архітектури Леббеусом Вудсом у статті «Три принципи», додатка до знакової праці «Війна і архітектура», написаної під впливом масштабних руйнувань Сараєва в 1993 році: 1) відновлення до довоєнного стану; 2) повний демонтаж старих об'єктів і будівництво нових; 3) реконструкція старих будівель з утіленням нових ідей для функціонування цивільних і культурних пам'яток.

Повертаючись до анонсованого в заголовку заживлення «шрамів» війни, розглядаємо його як запоруку відновлення суспільства й мінімізації його посттравматичних синдромів і нагадування сучасникам та наступникам про плату людства за мир. Шлях від руїн і спустошення, які залишає війна, до видозміненого обличчя територій, які вони матимуть після відбудови, – невід’ємний складник післявоєнного буття, що доводить досвід міст, суттєво ушкоджених протягом війн у минулому, що відродилися в іншій якості або ще рухаються шляхом трансформацій.

Подібні процеси в дослідженні відстежуються на прикладі відновлення хорватських міст: туристичного міста з бароковою архітектурою Вуковара й міста-пам’ятника на узбережжі Адриатичного моря Дубровника.

Місто Вуковар, розташоване на кордоні із Сербією, для хорватів є символом незалежності та незламності. До війни Вуковар був жвавим туристичним містом із бароковою архітектурою і так само, як і багато інших прикордонних міст, мав змішаний склад населення.

Військовий конфлікт тривав із серпня по листопад 1991 року й завершився падінням міста, але ціна перемоги сербських військових була настільки високою, що її історики цілком слушно назвали «пірровою». Хорватія відновила контроль над Вуковаром у 1998 році в межах мирної реінтеграції, регламентованої ООН.

Мешканці Вуковара та його захисники пережили тримісячну облогу й численні бомбардування. Після повернення міста під контроль Хорватії його було відбудовано. Вуковар відтоді перетворився для хорватів на місто-меморіал, став символом їхньої єдності. Щороку в листопаді проводяться пам’ятні заходи та вшанування пам’яті загиблих. У місті чимало військових кладовищ і меморіалів, серед них – меморіальні дошки над Дунаєм з іменами жертв Вуковара в 1991 році, Меморіальний центр Овчара, що його розміщено на колишній фермі, де утримували як заручників і стратили хорватських солдатів і цивільних, музей «Меморіальний центр Вітчизняної війни», меморіальний парк Асоціації хорватських воїнів тощо.

Офіційна цифра руйнувань Вуковара – 85 %. Особливо їх зазнав центр міста, відомий завдяки прекрасній бароковій архітектурі. З-поміж пошкоджених будівель – палац Ельц, у якому розміщувався міський музей, францисканський монастир, церкви Св. Філіпа та Св. Якова, шинна фабрика, Будинок робітників, квартали, де проживала значна хорватська громада, а також водонапірна вежа. Реставрація будівель розтяглася на довгі роки, частково із залученням коштів з-за кордону та завдяки фандрейзингу. Так, для реконструкції барокового палацу Ельц у 2008–2011 роках використовувалися не тільки кошти держави, а й фінансова допомога з боку Банку розвитку Ради Європи.

Основним символом незламності міста є 50-метрова водонапірна вежа, збудована в 1986 році (раніше на її верхньому майданчику працював ресторан з панорамним видом на Дунай).

У повоєнні роки вежу відновили та зміцнили з максимальним збереженням колишнього антуражу. Відкриття меморіалу відбулося у 2020 році. На головній сторінці сайту вежі зазначено: «Вуковарська водонапірна вежа з її ранами та шрамами доводить зусилля та жертви всіх хорватів на шляху до вільної держави».

Ця емоційна історія нині є близькою і зрозумілою українцям.

Битва за місто-монумент на березі Адриатичного моря Дубровник стала однією з найяскравіших сторінок хорватської війни за незалежність.

1 жовтня 1991 року розпочалась атака на Дубровник з боку югославського війська, яке перетнуло адміністративний кордон Чорногорії та Хорватії. Кадри палаючого у вогні Дубровника стали символом героїчної оборони міста. Вони облетіли весь світ.

Нечисленні туристи відвідують нині музей «Чорногорсько-сербської агресії», що розміщується в старому форті ще наполеонівських часів, який здіймається над містом. Багато відвідувачів піднімаються на фунікулері на гору Срдж і фотографують хрест, установлений у пам’ять про жертв хорватської війни за незалежність на місці обстрілу Дубровника, але напису на пам’ятнику вже фактично ніхто не читає.

Протягом війни було знищено та пограбовано сотні приватних будинків, адміністративних будівель (зокрема міжнародний аеропорт Дубровник), підприємств; унаслідок обстрілів постраждали пам’ятки архітектури.

Видається, що рани війни потрібно лікувати грамотно. Це – запорука одужання суспільства та мінімізації його посттравматичних наслідків. А шрами, що залишилися, повинні служити сучасникам і нащадкам нагадуванням про те, що є найважливішим, – ціну, яку сплатило людство за мир.